

ja a műtárgyaknak. Az egyházmegye – immár a jubileumi esztendőre készülve – 1998-ban, új helyen, a püspöki palotával szemben, a hajdani mariánus rendházban méltó körülmények között a nagyközönség számára ismét hozzáférhetővé tette a tárlatot. Dr. Takács Nándor megyéspüspök pedig – felújítva az 1930-as évek rendjét – ismét egyszemélyi vezetés alá helyezte a könyvtárat, a levéltárat és a múzeumot. A gyűjtemény legnagyobb feladata jelenleg az, hogy megismételje a harmincas évek mentőakcióját. Hiszen azóta átrendeződtek az egyházmegye határok, az akkoriban mellőzött anyagok felértékelődtek; de legfőképpen azért, mert a sok megürült, pap nélkül álló plébánia túl könnyű prédát jelenthet illetékteleneknek.

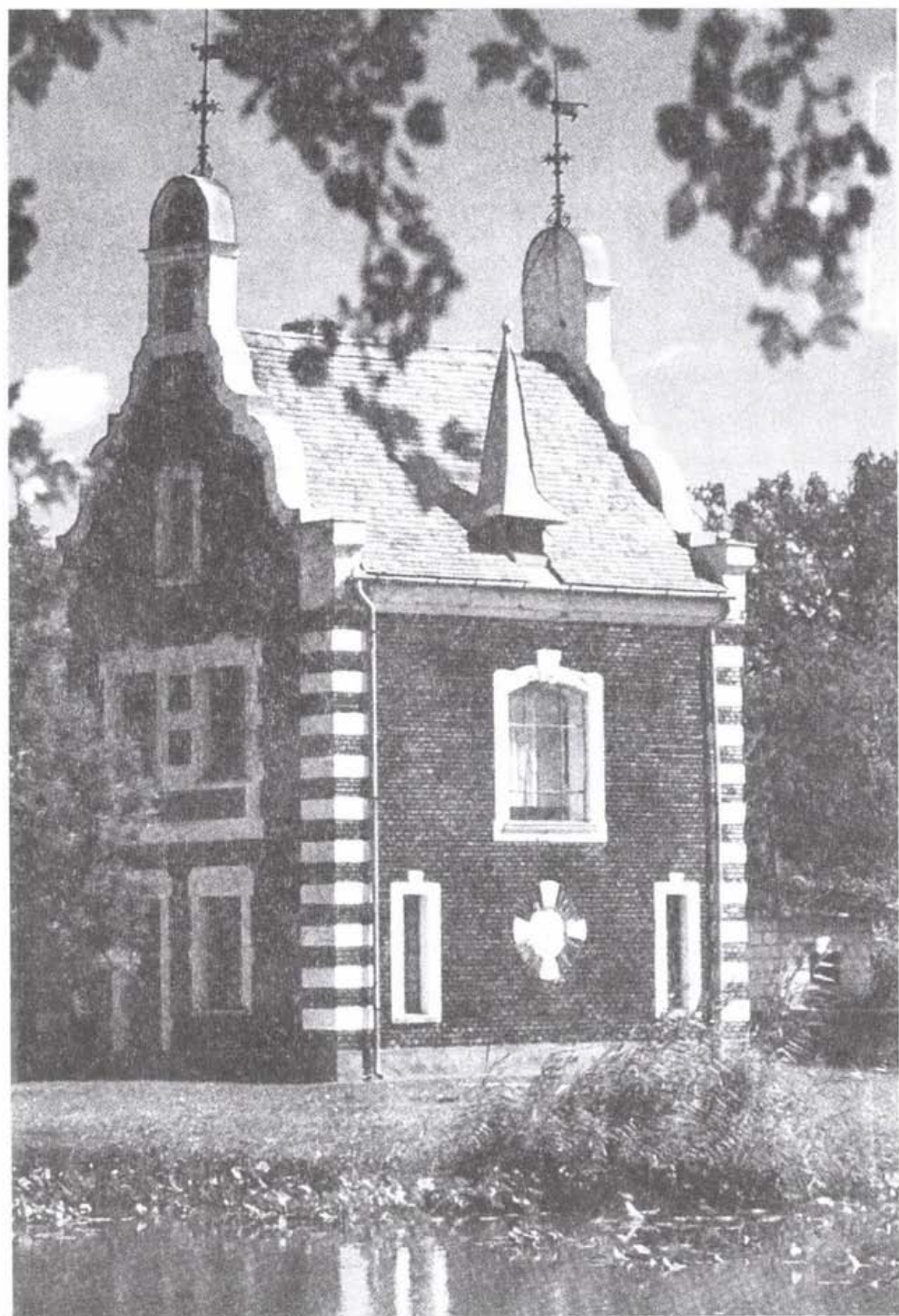
Mózesy Gergely

Fejér megye természeti értékei – alul- és felülnézetben, a teljesség igénye nélkül

Úgy vagyok ezzel a témával, mint Kós Károly Kalotaszeg megírásával: *félek, nem lesz elég erős és nem elég érett az önálló életre*. Mert hogyan is lehet röviden, a címszavakon alig túlterjedő módon mindazt leírni, ami a természet végtelenségében fér csak el. Hogyan lehet a tapasztalás megélt évtizedeiből táplálkozó tudást, felidézett pillanatot, megfontolással érett gondolatot közömbös felsorolás adathalmazába szorítani, tényszerűvé tenni, csakis azért, hogy mások, újak, ismerkedők és ismeretekkel már rendelkezők, mint forrásvízért, lehajolhassanak hozzá. Úgy döntöttem, nem így cselekszem. Nem forrást fakasztok, hanem ligetet, tájat ecsetelek. Amiben azért ott rejtőzik az a forrás. Amihez oda kell menni és illatát-zamatát a helyszínen megtapasztalni. Ez az ecsetelő szándék mozdítja írásra ujjaimat... és talán még egy: *Fejér megye a szülőföldem*. Benne cseperedtem, nevelkedtem, eszméltem. *Nem csak az eszemmel, a szívemmel is szeretem*. Fáj, ha földjét betegnek, veszélybe kerültnak látom és örülök, ha virulásán örülnöm lehet. Értékei, népe és annak alkotásai bennem élnek, mert közéjük tartozom, közöttük vagyok *ittthon* - otthon.

Hol kezdődött megismerkedésünk? Hát az eldugott Kislángon, ahol születtem. Nem sokat láthattam belőle, mert a háború még csecsemőként szülőstől kivetett a kislángi szelíd, sárgaföldes, gabonatóblás mezők világából. Amire eszmélni kezdtem, már Lovasberényben, nagyszülőim honában találtam magam. Itt lettem szívacsá, itt ütött szíven a természet, itt, ebben a kelően tágas Univerzumban kerekültem ki körülöttem a világ. Itt jöttem rá, hogy a végtelen és megfoghatatlan Világmindenség peremén állok, térdrogyasztó csillagvilág alá beszorult picurka porszemeként. Itt döbbsentem rá, hogy minden ifjanci erőm, hevületem és erőfitogtatásom valójában semmi a természet erőihez képest. Itt sügta meg kedvenc tanárom, néhai *Horváth József*, hogy az ember, ha képzeli is, sohasem győzheti le a Természetet. Megtudtam, hogy a Tőkeföldek, a halastó és a Kazal-hegy mögötti vonulatok a Velencei-hegység részei. Kertünkben sokat csodáltam az anyamell szelidségével ívelő Meleg-hegy látóhatárra rajzolt vonulatát és csakhamar fel is jutottam oda, rácsodálkozva a gerincén rejtőzködő Likasköre.

Még iskolába sem jártam, amikor geológusok hada szállta meg a falu környékét. Megcsodáltam a fúrógépek munkáját, a föld mélyéből előkerülő fúrómagokat és a bennük csillogó érchintés aranylő-ezüstös pöttyeit. Láttam, (mert fáért mindig oda jártunk), hogyan mélyül az ércbánya a Szűzvár (berényiesen Szeszvár) dombja alá. Sokáig, csaknem két évtizeden át dohogott-zúgott a bánya ércdúsító flotálója, szaporodott, dombbá nőtt az érceitől megfosztott homokszertű meddő-zúalék. Ma is megvan, olyan, akár egy sivatag, nem terem rajta egyetlen fűszál sem, mert a benne lévő kéntartalmú ásványi szemcsékből folyamatosan kénsav keletkezik. Az ércbánya máskülönben izgalmas világnak bizonyult: falain ott csillogtak-terpeszkedtek a föld mélyének megbolygatott titkai. Fluoritot, ólom- és cinkércet bányásztak a téjesítés miatt bányászkodásra kényszerült, földjüktől megvált környékbeli emberek. Csak néhány öreg hűmögött a faluban, aki túlélte a szibériai ólombányákat és hírmondóként hazakerülhetett. A szűzvári bányászok többsége viszont már régóta nem él, életük virágában elvitte őket a szilikózis...

A dégi Festetics-kastély parkjában álló Holland-ház, benne Mezőgazdasági Tájékmúzeum

Később megtanultam, hogy a gránit és kvarcit változataiból felépülő „hegyek” ősoреgek, még a Föld óidejéből valók és azt is, hogy Európa második legidősebb hegyesoportosulásához, a Variszkszi-hegységrendszerhez tartoznak. Magyarországon egyedülállóak, mint ahogyan gránit-sziklaképződményeik, az elterjedt, de félrevezető megfogalmazás szerinti „ingókövek” is azok. Mert e hatalmas sziklák, ingatag látszatuk ellenére megmozdíthatatlanok. Csak a pergő évmilliók változtatnak rajtuk valamicskét, alig többet, mint a mesebeli kismadár csőre évente egyszer a Gyémánthegyen.

A Velencei-hegység Székesfehérvár Öreghegyétől egészen Pázmándig nyúlik el a híres *Balaton-törésvonalon*, vagyis északkelet-délnyugati *csapásirányban*. Felépítését illetően három részre tagolható: a Meleg-hegy kiemelkedő tömbjétől nyugatra eső területeken a *felső-karbon gránitváltozatok* (biotitgránit, gránitporfir, mikrogránit stb.) építik a hegységet, maga a Meleg-hegy *metamorfizálódott gránitból* és *kvarcitból* áll, a tőle keletre eső Templom-hegy, Csúcsos-hegy és a Pázmánd alá szelődülő Cseplek- és Cseket-hegy már inkább csak *kvarcitból* és *metamorfizálódott andezitből* építkeznek. Ez utóbbi, harmadik vonulat sokkal fiatalabb, a *felső-eocénben* kezdődő erőteljes vulkánosság talán legelső és azóta erősen lepusztult képviselője. Kiemelt jelentőségűek a még gránitnál is idősebb *szilur-kori* agyagpálák, melyek csak foltokban maradtak meg, többnyire a hegység északi oldalán, így Pátka közelében a Varga-hegyen és Kőrakásnál, a Lovasberény felé néző Vaskapu-hegyen, az Antónia-hegyet átszelő Lovasberény-Nadap közti út nyergén és a velencei Bence-hegy tetején. Ez utóbbi hely valószínűleg unicum – egyedülállóság, mivel a hegység sors történetének szinte minden eseménye maradandó nyomot hagyott rajta. Nagy kár, hogy ezek többsége a beépítések óta megközelíthetetlené vált. (Nagy kár az is, hogy az egykori, gyermekkoromban még létező és Vörösmartyt idéző szőlőskertek, présházák és művelők a hagyománytipró eszmék és tettek áldozatává váltak. Végsőkig, utolsó leheletükig kitartó-dacoló, meg nem hajló képviselőik éppen napjainkban tűnnek el mindörökre.)

Amíg a laikusok egyedül az ingóköveket tekintik értéknek (bár nem túl nagy tisztelettel, mert a tiltás ellenére is felmásznak rájuk, rongálják őket), a szakember számára a Velencei-hegység mindenestől egy parányi, 60 négyzetkilométeres *Geológiai Paradicsom*. Sőt, hangsúlyozottan, még annál is több. Hiszen gránitához alkalmazkodott élővilága teljességgel egyedi összetételű és mindmáig jól őrzi az ember által legtöbb helyen felszámolt erdős-pusztai tájképi és szerkezeti (*asszociációs*) elemeit. Bár sokan tanulmányozták, még mindig okoz meglepetéseket. Tájképi összehatásai hol Janus Pannonius Pannóniáját, hol a honfoglalás előtti bolyongások Levédiáját, Eteközét idézik. Legalábbis számomra, aki megfordult ezeken a nevezetes vidékeken.

A Velencei-hegység gránitalkotta felszínein többféle élőhely-típus alakult ki. A legnagyobb kiterjedésű, fennsíkjellegű, vagy csekély lejtésű, sekélyebb vagy mélyebb talajjal borított felszíneken *nyílt- vagy zárt mezofil tölgyeserdők* a jellemzők. Leggyakoribb állományalkotójuk a *cser-tölgy*. A nyílt tölgyesek legsajátosabb típusa a főleg molyhos-, cser-, kocsánytalan-, esetleg aranytölgy *hibrid* egyedeiből álló, szélsőségesen szárazságtűrő, alacsony növésű (5–10 m) *sziklai tölgyes*. Társulása közel áll a *rekettyés mészkerülő tölgyes társulás* jellemző sajátosságaihoz. Kialakulásának előzményei földtani vonatkozásúak: tektonikus letörések, hasadékok, illetve az ezeket mélyítő, tágító eróziós tevékenység hozta létre őket. A szárazságtűrő jeleget nem annyira a csapadékhiány, mint inkább a gyorsan elfolyó és csak kismértékben beszívargó víz problématikája teremtette meg. Bár a velencei gránit erősen repedezett, töredezett, egy cseppet sem porózus, vagyis víztárolásra alkalmatlan kőzet. A legszárazabb sziklafelszíneken félsivatagi, másutt sztyeppi klíma-jellegű a vízellátottság. A fentebb megnevezett domináns tölgyes-társulás hézagai közt lévő sziklakibúváásokon gazdag *zuzmó- és moha-bekérgetések, haraszttelepek*, a sziklatörmelének (gránitmurván) *nyílt szilikát-sziklagyep*, a kevésbé meredek oldalakon *zárt szilikátsziklafüves lejtőssztyepek*, vagy *bokorerdők* alakultak ki. Mindebből sejthető, hogy e biotóp igazi varázsát a kis területen tapasztalható nagyarányú tér- és időbeli változatosság jelenti. Valóságos mikro- és makrokozmosz ez, változatossága miatt életreszóló tanulmányozási program.

Mindezeket együttvéve a Velencei-hegység legcélszerűbben az oktatást, az ismeretterjesztést és a szabadidős tevékenységeket szolgálhatná. Készültek is ilyen hasznosítási tervek, de azok nem a legelőrelátóbb módon képzelték el az értékek tartós megmaradásának biztosítását. Ezért nem is baj, ha csak kevés (csak a nyaralóövezet) valósult meg belőlük. A tervezőknek fel kéne nőni ama szellemiség elfogadásához és gyakorlatához, hogy nemcsak a jelennek, de a jó-

vőnek is alkotnak. De még fontosabb lenne, ha gyökereket vernének e tájban és hazában, mert kötődés nélkül nincs múltbeteintés, nincs felelősségérzet és nincs jövőféltség sem. Pedig mindannyian tudjuk, hogy a jelen milyen veszélyes, mert immár képes arra, hogy minden értéket megsemmisítsen!

A Velencei-hegység várja, hogy mindenestől a nemzet földtani kincsévé válhasson, hogy levegyék róla azokat a terheket, amelyeket az emberek önzése rákényszerített. Mert mostanság tizedelik erdeit, rossz gazda módján kizsákmányolják őket. Ritka és nem ritka növényeit lesipuskás státuszvadászok érdekeit szolgáló, túltartott, tájidegen vadállomány által semmisítik meg, silányítva az ezer évig háborítatlan táj idilli szépségeit. Nem dicsérhetők a juhászok és az egyre szaporodó lovaglótelepek sem, mert végső soron ugyanazt teszik a különleges száraz füvesekkel, sziklagyepekkel, erdőfoltokkal, mint a nagy létszámú vadállomány. A Kisfaluddal szembeni lejtős gyepterületeket még napjainkban is lőtérnek használják, ezért sokszor leégetik. A Pákozdi fölötti sziklákat viszont még a megszállók robbantották fel, mert hát a katonának meg kell tanulnia lőni, pusztítani valahol. Összegázolt földek, lerombolt „védett” sziklák maradtak utánuk. Azóta nagy a változás: a jelen elvadult, gátlástalanná vált embere már nem parancsra, hanem önként pusztít, ahol csak tud. No, nem fegyverrel, nem is pusztá kézzel, leginkább gépi erővel. Motoros-terepjárós *önmegvalósító* fiatalok gázolnak át nőszirmokon, kököröcsinéken, kosborokon, kötőrőfűveken. Az illegális fakivágás mindennapos dologgá vált. A háztáji tisztaságot mániákusan kedvelők pedig nap mint nap hordják szemetüket az erdőbe, kőbányaiba, árkokba, rejtőzködő gyepekre. Ezért, *ilyenek* miatt, sok sebből vérzik ez az őshegység (és az ország is), de talán még meggyógyíthatón. Csak magatartást kéne változtatni. A kőbánya-sebekbe nem a falvak szemetét kellene hordani, hanem diákok seregeit kéne odavezetni, hadd lássák, hadd ismerjék meg a feltárt ásványokat, kőzeteket. Tanösvényeket kéne építeni és rajtuk csendben járva megtanulni szeretni, ismerni és tisztelni a természetet. Már van ilyen tanösvény (a Gránit tanösvény Pákozdon), ha nem is teljesen kész, mert a vadászok érdekei ez idő szerint még előbbrevalók. Van már arborétum is tájházzal, méghozzá a pákozdi Szűnyog-szigeten, ahová a szomszédságában lévő Doni Emlékhely és a Pákozdi-csata Emlékhely miatt egyre többen járnak. Az arborétum ugyan még fiatal, de nagyszerű „szabadlevegős” intézmény, ahol *Madarak és Fák Napját* lehet tartani, természetismereti vetélkedőket lehet szervezni, vagy csak csendben maradvá hallgatni-figyelni az évszakok üzeneteit.

Az arborétum kilátótornyából teljes egészében látszik a Velencei-tó, mely a hegységéhez képest roppant fiatal, hiszen csak tízezer éves. Nádasait az utóbbi évtizedekben alaposan megritkították, jóllehet, a nád nem hagyja magát, hiszen a tó annyira sekély, hogy eleve benádasodásra, kiszáradásra termett. Persze, mindez azért mégsem megy olyan gyorsan, több emberöltő kell hozzá. Ki tudja, meddig viaskodik még a tó megtartását óhajtó ember a természet-tel?

Sokan úgy tudják, hogy a tó nyugati térfele madárrezervátum. Jogilag az is, de hol vannak a madarak? Az ország-világ által tisztelt néhai *Radetzky Jenő* Madárvártája még látta őket, ám a kis épületnek mostanában hátraarcot kéne csinálnia.¹ Mert a madarak nincsenek nagyon messze, csak éppen átköltöztek a tó egykori déli medencéjébe, a dinnyési Fertőre, amit az egykori vasútépítés szakított el a Velencei-tótól. A tó eredeti védett területén valójában az *úszólápok* lehetnének az igazi különleges természeti értékek, ha szabad egyáltalán a természet alkotásai között ilyen rangsort állítani. Efféle vízen lebegő nádasok a Duna-delta (és talán a Soroksári-Dunaág) kivételével már sehol sem találhatók Európában. Létük mégis veszélyben forog, mert nagyon kevés ember ért szakmailag hozzájuk, még kevesebb, aki tenni is hajlandó valamit értük. Különleges életközösségek élnek az úszólápok még különlegesebb mikrokörnyezetében. Az olyan hivatlan látogatók, mint az aszályos években idekényszerült, később már idecsalogatott vaddisznók felbecsülhetetlen károkat okoztak és okoznak mindmáig a lápi élővilágában. A madarak tehát átköltöztek, mert a Fertő háborítatlanabb, mert ott jobban érvényesíteni lehet a védettséget. Átköltöztek, mert ez a sekély tó gazdagabb táplálékokban is. Fontos helyé vált a Fertő, mivel a dunántúli madárvonulások útvonalába esik, ahol pihenni és táplálkozni tudnak a madarak, ezért még a *Ramsári Egyezmény* is védi. Persze a megvédés nem magától való, csakis olyan mélységesen elkötelezett emberek fáradozásain múlik, mint a Dinnyésen élő természet-

¹ Radetzky Jenő Velencei-tavi madárvártáról szóló írását ld.: Honismeret 1978. 3. sz. 29–32. old.

védelmi örként tevékenykedő *Fenyvesi László*. Felelőssége egyszemélyi, teendője kisezer, legkészségesebb segítők (feleségén és négy gyermekén) kívül pedig egyre inkább ezerkarúvá teszi a cselekvőkész, természetkedvelő, madárbarát emberek növekvő hada. És éppen ez a legnagyobb dolog a természetvédelemben: a szakmai irányítást elfogadó és betartó önkéntesek segítőkészsége. Az egyedül küszködő emberek ugyanis sohasem lesznek képesek érvényesíteni sem a védelmi törvényeket, sem elvégezni a védelem helyzet- és kényszerszulte tennivalóit. Ahol költöző madár van, ott fészkelő is akad. Nincsen annyi és nincsen olyan sokféle, mint századokkal ezelőtt, vagy, mint *Herman Ottó* és *Chernel István* idejében. Az az idő elmúlt. De – talán a madarak is változtak valamit – mostanában újra itt fészkelnek és egyre többen vannak. A tó és a Fertő nádasaiiban újra költ a házilúd őse, a *nyári lúd*. Télen-nyáron a Fertő közelében láthatók a *nagy- és kiskócsagok*. Ide-ide tévednek az ősi időkkel idéző méltóságosan vonuló *darvak*. (Talán egyszer újra megtelepsznek.) Fel-feltűnnek a primadonna *gülipánok* és a tánctanár módra lépkedő *gólyatöcsök*. Errefelé valamennyi hazai gémalkatú madár szerencsét próbál. Leggyakrabban a *szürke gém*, mert a *vörösgém* ritkulóban van. Időnként fel-feltűnik az *üstököségem* és a zajos *bakcsók* is előfordulnak. Nyaranta sokan gyönyörködhetnek a kinyújtott nyakkal-lábbal fészkelőtelepük felett köröző *kanalas géme* fehér örvénylésében. A *hattyúk* – mint az ország más tavain is – az utóbbi időkben kezdték a terjeszkedést, sajnos az őshonos lúdalkatú madarak rovására. Esténként hallható a *guvat*, a *haris* meg a *böfömbika*. Tavasszal, langyosabb időkben megszólalnak a békák és a nád madarai: a *kékbege*, a *nádi rigó*, a *nádi tücsökmadár* és a *nádi poszáták*. Az őszi libavadászatok elől idemenekülnek a vonuló *vadlibák*. *Récék* sokfélesége élvezi a vízi háborítatlanságot. És – mint minden egészséges biológiai rendszerben – a Fertő fölött is ott kóroznak a magasban a tavaszi nászmutatványait gyakorló *rétihéjak*.

A Velencei-tó arról is nevezetes, hogy vize a keleti medencében, vagyis nagyjából Gárdonytól keletre szikzsős-jellegű, a Dinnyés felé eső rész viszont nem az. A kétféle víz alig keveredik egymással, így a vízminőség az élőlények egy részét kétféle osztja, azok vizigéje szerint. A Fertő vize ugyancsak szikes víz, nyaranta kiszáradó környezete ezért szikes terület. Nem véletlen, hogy a szikes környezet növény- és állatvilága egyaránt megtalálható. A növények közül a *gyökpohár*, a fokozottan védett *pökbangó* (orchideaféle), a *bagolyfű* és a *budavirág*, a *seprőfű*, a *szik-sófia*, a *sziki ballagófia*, a *bánúnyaraj*, a *felemás zsásza* és az icurka-picurka *egérfarkfű* is megtalálható. Belátom, ezek a nevek csak a szakembernek mondanak valamit, bár akinek van füle a magyar szóra, az is elgyönyörködhet ezen nevek hangzásán.

A dinnyési Fertő és a Velencei-tó persze csak egy nagyobb gyöngyszem azon a tavacskákban álló gyöngyosoron, ami a Dunántúl mezőföldi tujait EÉNY-DDK irányban szeli át. Lehetetlen mindet nevével nevezni, értékeit számbavenni, hiszen a Mór, Fehérvárcsurgó, Székesfehérvár, Szabadbattyán, Tác, Soponya, Sárszentágota, Nagyhorcsók, Rétszilas vonalon szinte egymást érve sorakoznak. Rajtuk kívül további fontos és a madarak által számontartott tavak is találhatók a megyében, így Dég, Adony, Sárszentmihály, Pátka, Zámoly és Bicske térségében – hogy csak a legismertebbeket említsem. Bár többségük mesterséges határok közé szorítottan, halastóként vagy víztározóként funkcionál, így is mindegyikük fontos élőhelynek számít. Kiemelt jelentőségűek közülük azok a szikes- és nem szikes tavak, amelyeket az előző évtizedek lecsapolási láza megkímélt és amelyek – már amennyire lehet – zavartalanságot élveznek. Nagy szerencse, hogy a természetvédelem is tenni tudott megmaradásuk érdekében. Annál is inkább, mert, mint már szó volt róla, a legfontosabb dunántúli madárvonulási útvonalba esnek. A szikestő-vonulat a megye déli határánál ér véget, a Sárvíz-Malom-csatorna mélyen fekvő völgyében, a *Rétszilasi-halastavaknál*. Ezek 1996 óta védettek, jóllehet a tavak gazdálkodási céllal létesültek. Persze az is igaz, hogy ezek a létesítés előtt még olyan vizenyős területek voltak, ahol jőszerével semmi haszonhoz sem lehetett jutni. A madarak – talán megérzésből – nem adták fel ragaszkodásukat az ősi idők óta megszokott pihenő- és táplálékszerző élőhelyeikhez, ezzel is példát mutatva azoknak az embereknek, akik nem lelik a helyüket a világban. Éz a terület – ha a tervek megvalósulnak – rövidesen Közép-Kelet-Európa első természetvédelmi vendégház centrumává fejlődik. Központjában, *Rétimajorban* épül a *sárréti halászati múzeum és tájház*, ami oktatói-, ismeretterjesztő és kutatói célokat fog szolgálni.

A következő kiemelt jelentőségű szikestő-csoport valamivel északabbra, Sárkeresztúr-Sárszentágota között található, többek között a kiemelt fontosságú *Sárkány-tóval*. Itt szinte minden szikes- és szikestő-„kellék” megtalálható, ugyanakkor a falvak közelsége miatt állandó a konfliktushelyzet a védendő fajok, a természetvédők és a lakosság egy része között. Mélyen el-

gondolkodtató, hogy ez tipikusan jelenkori probléma, ugyanis a száz évvel ezelőtti itt lakók még békén hagyták ezt a számukra hasznot hajtani nem tudó környezetet. A Sárkány-tó sztrájai az egzotikus *gulipánok* és az aprócska *kis lilék*.

Bár a többi tó is megérdemelné, hogy legalább néhány mondattal jellemezzük élővilágukat, a továbbiakban már csak egyet nevezünk néven: a *fehértvári Sós-tavat* és felhagyott *homokbánya-környezetét*. A Sós-tó még a honfoglalás előtről fennmaradt és sok megpróbáltatást megért erősen elmoszarasodott vizes terület, amit a teljes megsemmisüléstől a kiegyezés utáni fehérváriak, a legelső város- (és természet)védők mentettek meg. Azóta a város teljesen közrefogta ezt a területet és nem lehet azzal dicsekedni, hogy ez elmúlt ötven év hatásai révén felértékelődött természeti állapotát túlzott buzgalommal óvna. A természetvédők erőfeszítései árán napjainkra ugyan mindenestől védetté nyilvánított, de a többszöri nekifutással elkezdett rekultivációs munkálatok és természetvédelmi profilgondozás mindeztidáig elmaradt. Ugyanakkor a vállalkozói szféra egyre nagyobb hangerővel (és fél-illegális helyzetteremtő célú beavatkozásokkal) követeli-kényszeríti a védettség teljes felszámolását. Mindebben a természetvédelmet csak választási reklámfogásként hangoztató mindenkori városvezetői politika a ludas, pedig – főleg az erre roppant érzékeny nyugat-európai látogatók előtt – erkölcsi hasznot húzhatnak abból a tényből, hogy a város belterületén *génbank-értékű orchidea-lelőhely* található. *Ez egyedülálló jelenség országban-világban!* Ezen kívül a vízimadár-világ is otthon érzi magát e területen, amiként több ritkaságszámba menő lápi növény is.

A sanyarú sorsú megyei természeti értékek között az igazi páriák a *lössös élőhelyek*. Természeti értékük mindmáig csak szakemberek számára elfogadott tény, emiatt alig ismertek. Azt lehet mondani, talán nem is baj. Addig kevesebb baj érheti őket, amíg az ismeretlenség homályába burkolózhatnak. Amit ugyanis ezek a kis foltokban itt-ott – mégis széles megyeszerte – előforduló területek őriznek és képviselnek, nem más, mint az utolsó tízezer év – és abból is kiemelten az ember beavatkozásainak, tájformálásának, természetpusztításának – története. Mondják, a jövő a múltból fakad. Ha valóban abból fakad, akkor az a lössös területek olvasatában roppant komornak látható. Ezért is tanulmányozzák néhányan szinte fogcsikorgatva, mert a bizonyosságot keresik. Annak a bizonyosságát, hogy tényleg megsemmisítjük-e magunkat a közeljövőben. Az egyik tesztnövény a *tátorján*. Csak ott maradt fenn, ahol édeni a háborítatlanság. Furcsa ellentmondás rejlik ebben, mert ez a honfoglalók által becsült növény éppen a talajbolygatást kedveli. De nem akármelyiket és nem akármikor. A rég kiveszettnek hitt tátorján több helyen is előkerült a megyében. De pontosabb, ha azt mondom: megtalálták rejtőzködési helyét. El nem árulhatom, hogy hol. Csak annyit mondok: szorítsunk neki. A magunk érdekében is.

A lösszel fedett, szántófölddé tett térségek egészen a Vértesig húzódnak. Vértes! Maga a szó mennyi mindent jelent – főleg annak, akit a szó megigéz, aki már egyszer beléveszett, belészeretett, belétemetkezett. Ez a megye vadonja, erdeje. Igen, még az, még mindig az. Ha már nem is igazi vadon. A vadonbeli vad is: a medve, bölény, farkas, hiúz – mind kiveszett. Nem kell a konkurens az embernek. De a fák, még – úgy-ahogy, ott-ahol – a fák még állnak. Az ember kétségbeesztő tévedése, hogy bármikor kivághatók, hiszen újra kinőnek. Az igazság az, hogy soha többé nem nőnek ki ugyanúgy.

Menj be barátom az „újra kinőtt” erdőbe és jól nézz meg mindent a fák gyökerétől koronájuk magasáig, nézd meg az avar alatt rejtőzködőket, a lágyszárúakat és cserjéket, nézd meg az apró rovarokat és a tollas-szőrös erdőlakókat. Ha értesz hozzá, látni fogod a változásokat. Vannak tehát, a Vértesben is vannak, *voltak* áldozatok. Hiszen mindenfelé bányákat nyitottak. (Mária Terézia idejében itt kezdődött el a dunántúli szénbányászat!) Láttál-e már olyan ember-okozta sebhelyeket, mint amilyenek Gánton mindmáig vöröslőn véreznek? Sorsuk elévülhetetlen tragédiák sorozatához kötődik. Hiszen a Vértes bauxitkincsét nagy reményekkel feltáró, Erdélyből ide száműzött, megszállottan kutató *Balás Jenő* becsapottan, koldusszegényen, fiatalon orvgyilkosság által halt meg. A hatvan éven át kitermelt bauxit alumíniumát ugyancsak ebek martalékává tette a világháború: európaszerte szétszóródott német és orosz repülőgépek formájában. A hatalmas bányagödörök viszont itt maradtak. A természetátalakító ember eme csúf hagyatékait csak lassan kezdte újra birtokba venni a természet: a feltárt őskarszt üregeiben ritka madarak és emlősök telepedtek meg, illetve a meddőtároló agyagos közethalmain kisebb-nagyobb foltokban megjelentek a nagy tűrőképességű pionír-növények. Az ásvány- és őslénygyűjtés divatja ugyanakkor egyre több kíváncsi vagy hasznot remélő gyűjtőt csalt e balesetve-

széles térségbe. Nem mondhatni, hogy ezeket a változásokat tapasztalva a rekultiválási törekvések teljesen háttérbe szorultak. A meddőközet visszatemetése, a talajképződési folyamatok elősegítése és a fás növényzet meglelepítése azonban költséges és hosszantartó folyamat. Mind emiatt a rekultiválás korántsem volt olyan ütemű, mint amilyennek a javarészt idegen érdekeket szolgáló kitermelés valaha bizonyult.

Néhány éve azonban történt valami: megszületett a *Gánti Bauxitföldtani Park*. Az idelátogatók megtudhatják, hogy a gánti bauxit a trópusi klíma, a karsztos felszín és az eocén tenger egybefonódó története. Ezeket a szálakon követhetik és fejthetik meg az elmúlt évmilliók történetét, szembesülhetnek a természet rejtélyeivel és a rejtélyeket megfejteni tudó ember szellemi erejével. Esztétikai és szellemi kaland a két kilométeres séta, melynek során a látogató többször is elámulhat a közetmozgások irdatlan erőin és azok következményein. Megértheti, mit jelentett a leülepedő bauxit és a trópusi növényzet viszonya, megcsodálhatja az egykor gazdag csapadékú környezet esőbarázdáit, a bauxit emiatt bekövetkező lepusztulását és újra történő felhalmozódását, vagy az Alpok és Kárpátok kiemelkedése okozta lesüllyedést és az emiatt bekövetkező lassú tengeri előnyomulást. Szembesülhet a bauxitra települő, eleinte még édesvízi üledékek fokozatosan tengeri üledékké való átalakulásával, illetve a folyamat többszöri megismétlődésével. Egyszóval a Park tanösvényén a földtörténet átélhető élményanyagává válik.

A Vértes azonban messze több a szálmagas erdőknél és egy megszelídített ércbányánál! Hiszen dolomitja van, barlangjai vannak, féltett növényei és állatai vannak, csendje is van, ha éppen egyetlen repülőgép sem húz át a légifolyosón. Dolomitját egy bresloui származású magyarrá, magyar érzelművé lett geológus – Téger Henrik (*Heinrich von Taeger*) tanulmányozta két éven át hangyaszorgalommal. Zseniális meglátásait, megérzéseit csak az utóbbi évtizedek kutatásai tették értelmezhetővé és bizonyíthatóvá. Szerény ember volt, mind emiatt a mai napig elfeledett és megbecsületlen.

A Vértesnek tehát dolomitja van „dolomitjelenséggel” – egy különleges, sehol a világon másutt nem tapasztalható öko-biológiai sajátossággal. A kis területen nagy változatosságot mutató dolomitalkotta domborzat olyan mikroklímával és talajbeli változatossággal bír, ami a tundráktól a félsivatagokig egybegyűjtötte és itt maradásra bírta azok jellegzetes növényeit, állatait. Persze, e furcsaság nem valami delegátusok közreműködésével ment végbe, hanem az elmúlt évtizedezrek klímaváltozásai következtében. A forró félsivatagot az *ezüstvirág*, a mediterránumot a *cserszömörécés karsztbokorerdő*, a pusztákat az *árvalányhaj*, az erdőspusztákat a zárt gyepekkel váltakozó *tölgyesek*, a hűvös tundrákat a *medvefűl kankalin* képviseli. A felsorolás korántsem teljes, hiszen nem egyedekről, de élőlény-csoportokról, *társulásokról* van szó. Amibe még különleges állatok is beletartoznak. Mint a Kítaibél Pálról elnevezett *pannon gyíkokcska*, vagy a rejtőzködő életmódú *öves százlábú*. Mindezek legtöbbször mindössze tíz- vagy száz méterekre vannak egymástól! A minderről semmit sem tudó külföldi hozzáértő idelátogató csak ámul és hitetlenkedik. Ilyen kincsünk van nekünk, csak az baj, hogy nagyon kevesen ismerjük és tartjuk kincsnek. Pedig sokan megismerhetnék, hiszen már húsz éve várja látogatóit a csákvári Balog- és Kőlik-völgyben, meg a fölébük tornyosuló kőbörccőn a Vértesi Geobotanikai Tanösvény.

A Vértesben barlangok is találhatók. Többségük ugyan csak kőfülke, öt-tízszemélyes eső eleni menedék, de a néhány igazi barlang közül a csákvári Gubahegy Báraczházi-barlangja világhírnévre tett szert. A benne talált jégkorszak előtti, alatti és utáni állati- és embercsont-leletek ugyanis teljes képet nyújtottak a geológiai fél- és közelmúlt élővilágáról, klímabeli állapotáról. A legérdekesebb leletek a lófélék evolúciójának egy-egy érdekesebb állomásáról adtak jól értelmezhető korabeli tudósítást. A barlang másik érdekessége a bejárat felett száz éve még jól olvasható latin nyelvű felirat volt, egy kiszolgált Floriana-beli (csákvári) római katonafőnöki foglalt (ismeretlen indíttatású) hálaja Diána istennő iránt.

A Vértes előterében – még a barlangi leletek szerint is – kiterjedt (legalább egynegyed Balatonnyi) tó terült el. A rómaiak idejében még hajókkal közlekedtek rajta. A Császár-víz felduzzasztása által összeköttetésben állt a Velencei-tóval. A közel kétezer éves duzzasztógát fennmaradt romjai ott porladnak-romladoznak a Pátkai-víztározó túlméretezett gátja alatt. Hová lett a tó? Beteljesedett rajta a tavak sorsa, a feltöltődés. Ez ma a Csikvarsai-rét. Olyan vizes élőhely, amiből egyre kevesebb van az országban. Ritka növény- és állatfajok végső menedéke. Ha ezek kivesznek, szegényebb lesz a világ. Ezért védik őket: védi a törvény, védi a Vértesi Tájvédelmi

Körzet és védi a Pro Vértes Alapítvány. Sorsa most jó kezekben van és remélhetően abban is marad.

A Vértes délies fekvésű sasbérc-letöréseinek pereméről messzire el lehet látni. Látszik a Vencei-hegység teljes sziluettje és attól keletre az Alcsúti park meg a vele szomszédos, egyetlen egy libanoni cédrust rejtegető *Csaplári-erdő* is. Ezekben az emberkéztől származó természeti értékek váltják ki ámulatunkat. Oázisok ezek – Sipos Endre kifejezésével élve – „oázisok meglopott tájban”. Nem sokan vannak és ma már nem is mindegyik oázis. A lovasberényit például az emberi kapzsiság gázolta le, silányította orv szándékok dzsungelévé. Akad közöttük persze szerencsésebb is. Sajnos, nem kalauzolhatlak mindegyikükbe el, Kedves Olvasó! Ez a terjedelem ennyit engedett meg. Ám amit eddig felkínáltam, fogadd szeretettel, ahogy én is azzal adom át Neked. A parancs – *légy híve rendületlenül* – remélhetően úgyis a még jobb, még teljesebb megismerésre ösztönöz. Annak megszerzéséért azonban Neked is tenned kell valamit. Búcsúzóul-ihletőül pillants be a nekem olyannyira kedves martonvásári Brunsvik-Beethoven park fái közé!

A martonvásári park helyén háromszáz éve még posványos mocsár terpeszkedett. Mocsár volt akkortájt mindenütt, ahol elegendő víz akadt hozzá. Itt a Szent László-patak biztosította a víz utánpótlását. Ez a környezet jól megfelelt a vízimádó fáknek: kőriseknek, égereknek, terebélyes kocsányos tölgyeknek, szálmagas szilfáknak. Láperdők és ligeterdők – közöttük láp- és mocsárrétek – húzódtak a patak széles lapályán egészen a közeli nagy folyamig. 1758-ban a messzi németföldi Braunschweighból Magyarországra szakadt *Brunswickok* egyike, báró *Brunswick Antal* vette bérbé a nyolcezer holdas mocsaras birtokot. Antal bárót nem ijesztette meg a mocsár, mert előre látott. Kastélyt látott és kerektavas kastélyparkot, vízelvezető árkokat, gátakat, zsilipeket, kiszáritott lapályokat, halastavakat, legelőket, termékeny tenyészállatokat, búzaringató szántóföldeket, szőlőket és gyümölcsös kerteket, felvirágzó gazdaságot, elégedettebb jobbágyokat, szorgalmas iparosokat, istenfélő embereket, írni-olvasni tudókat. *Oázist* látott ő is, mint korabeli tehetős és tenniakaró kortársai. Utazgató, világlátó ember lévén, a felvilágosult Európát képzelte itt kisarjadni a „határtalan mocsár”-ból. Nem álmodozó, pipa-füstjébe temetkező, bortól részegített képzelgő volt, hanem realista megvalósító. Hozzáfogott a nagy munkához, s bár ő maga nem volt képes minden gondolatát tettel színre vinni, fia – *Brunsvik Antal* és később még *Ferenc* unokája is – beteljesítették a megfogant akaratot. Martonvásár – *Ferenc* gróf jóvoltából – mintagazdasággá változott. *Ferenc* gróftól (a ma embere számára) furcsa kettősség jellemezte: miközben baráti körében elsőrangú csellistaként tartották számon (ez fontos szerepet játszott a Beethovennel fenntartott családi barátságban), gazdaságában elsőként vezette be az országban az istállótrágya használatát (annak előtte ugyanis azt a jobbágyok tüzelőnek használták) és a környék földesurait is agitálta, hogy kövessék példáját. Valószínűleg ismerte *Justus Liebig* modern trágyázástani elméletét, sőt a Magyarországra ellátogató tudóst személyesen is ismerhette. Nagyapa, fia és fiú-unoka – ők teremtették meg Martonvásárt.

A park az 1800-as évek legelején kezdett parkká válni. Telepítését az idősebb Antal báró azt követően (1775 után) kezdte el, hogy a *barokk kastély* és a kápolnából kibővített *barokk templom* elkészült. A 100 hektáros park megtervezésében fontos szerephez jutott az eredeti természeti környezet, mindenekelőtt a Szent László-patak, de az őshonos fák is. Ezért maradhattak meg az azóta nagyranőtt (vagy fa-utódként felnövekvő) kocsányos tölgyek, cserfák, kis- és nagylevelű hársak, mezei juharok, magas kőrisek, szilek, nyárfák és fűzek szinte eredeti *erdei, tájképi* környezetükben. A történelmi emlékek szívdobogtató szellemiségén kívül éppen ezek miatt különleges park ez: *egy múltra nyíló ajtó és maga az elvárt jövendő.*

Szili István